

Шкільний булінг як соціально-психологічний феномен

(Засідання педагогічної ради)

Серед сучасної учнівської молоді останнім часом надзвичайно загострилася проблема насильства, довготривалих агресивних проявів та третирування у міжособистісних стосунках, здійснюваних самими дітьми одне до одного. За своєю сутністю третирування - це специфічна форма агресивної поведінки, при якій сильніший (авторитетний) учень (або учні) систематично переслідує іншого (слабкого, аутсайдера). Ситуація третирування не обмежується лише ролями «агресора» та «жертви», вона залучає інших однокласників, роблячи їх активними або пасивними учасниками цих відносин. Такі стосунки отримали назву шкільний булінг, розповсюдження якого впродовж останніх років визнано в освітній практиці та є соціальною проблемою.

Перегляд відео «БУЛІНГ в школі ! ЖАХЛИВЕ явище серед школярів»

Явище булінгу надзвичайно поширене у сучасній школі, педагоги багато роблять для того, щоб запобігати знущанню та своєчасно усувати його, але цю проблему іноді замовчують, не афішують випадки знущань. За таких умов проблема не усувається, навпаки, вона набуває більших обсягів і жорстокіших проявів.

Булінг (bullying, від англ. bully - хуліган, забіяка, задирака, грубіян, насильник) - це форма психічного насильства у вигляді утиску, дискримінації, цькування, травлі, бойкоту, дезінформації, псування особистих речей, фізичної розправи.

Цей термін означає тривалий процес свідомого жорстокого ставлення (фізичного та психічного) з боку дитини або групи до іншої дитини або інших дітей, які не здатні захистити себе в даній ситуації. Булінг - явище глобальне і масове.

Булінг характеризують чотири головні компоненти:

- по-перше: це агресивна і негативна поведінка;
- по-друге: булінг здійснюється систематично;
- по-третє: булінг відбувається у взаємостосунках, учасники яких мають неоднакову владу та фізичні можливості;
- по-четверте: булінгова поведінка є навмисною.

Виходячи із практичних спостережень, можна визначити наступні форми шкільного булінгу:

1. Фізичний шкільний булінг — найбільш помітне, однак складає менше третини випадків булінгу (штовхання, підніжки, зачіпання, ляпаси, умисні поштовхи, удари, стусани, фізичні приниження тощо).

Серед характерних ознак фізичного булінгу можна виокремити: сліди від ударів, гематоми, синці, подряпини, порізи, відсутній або порваний одяг, часті скарги на головний біль і біль у животі. Коли це відбувається, багато дітей не розповідають своїм батькам, вчителям про інцидент.

Сексуальний булінг є підвидом фізичного та означає дії сексуального характеру. Його важко розпізнати, тому що жертва сексуального булінгу панічно боїться розповісти про це дорослим, замикається в собі, постійно плаче на самоті, категорично відмовляється надавати будь-яку інформацію, може вчиняти спроби суїциду.

2. Психологічний шкільний булінг— насильство, пов'язане з дією на психіку, що завдає дитині психологічного травмування шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно заподіюється емоційна невпевненість жертви. До цієї форми належать:

- насильство, пов'язане з дією на психіку, що завдає психологічну травму через словесні образи або погрози, переслідування, залякування. До цієї форми належать:

- вербальний булінг (знаряддям слугує голос (образливе ім'я, з яким постійно звертаються до жертви, обзивання, поширення образливих пліток);

- образливі жести або дії, залякування (використання агресивної мови тіла й інтонацій голосу для того, щоб змусити жертву боятися);

- ізоляція (жертву навмисне ізолює, виганяє або ігнорує частина учнів або весь клас);

- активне неприйняття (кривдники дають зрозуміти жертві, що вона ніхто, що її думка нічого не означає, роблять її «цапом відбувайлом»);

- пасивне неприйняття (виникає ситуаціях, коли треба вибрати когось у команду, групу, сісти за парту, прийняти в гру, діти відмовляються: «З ним не буду!»);

- ігнорування (не звертають уваги, не спілкуються, не помічають, забувають, не проявляють відкритої агресії, але й не цікавляться);

- вимагання (грошей, коштовних речей, їжі):

- пошкодження та інші дії з майном (крадіжка, ховання особистих речей);

Для дітей, які зазнали проявів вербального булінгу, характерні такі ознаки: вони часто замикаються в собі, стають вередливими або мають проблеми з апетитом, знервовані або замкнуті, прикидаються хворими, щоб уникнути відвідування школи, мають яскраво виражені прояви страху, нервові тики, нічні скрикування, відлюдькуватість, замкнутість;

- кібербулінг — новітній спосіб знущання з використанням електронних засобів комунікації, який охоплює: приниження та цькування за допомогою мобільних телефонів, гаджетів, Інтернету.

Явище булінгу має свої вікові та гендерні особливості. Серед учнів середньої школи (5-8 класи) кількість випадків булінгу сягає максимуму, а вже у старших класах – знижується. Щодо молодших школярів, то з 8-ми років діти вміють користуватися всіма засобами булінгу, але справжніми

булерами є лише деякі з них. Найбільш поширеними формами булінгу для молодших школярів є вербальні глузування, на другому місці – фізичні знущання та моральне пригнічення, на останньому – заборони та ігнорування.

Стосовно гендерного аспекту, І.Кон вказує на більшу поширеність даного явища в середовищі хлопчиків. Це пов'язано не стільки з підвищеною агресивністю хлопчиків, скільки з особливостями хлоп'ячої нормативної культури, що помітно міняється з віком. «Крутість» і агресивність сприяють підвищенню статусу хлопчика в колі однолітків чоловічої статі, а потім і серед дівчат. Більш напористі хлопчики мають більший успіх у дівчат, частіше мають побачення з ними. Стосовно дівчат, вони теж практикують булінг в реальному житті. Просто хлопчики й дівчата користуються різними формами булінгу. Якщо хлопчики частіше застосовують фізичний булінг (стусани, поштовхи й т.п.), то дівчата частіше користуються непрямими формами тиску (поширення пліток, виключення з кола спілкування).

Як соціально-психологічне явище булінг впливає на всіх учасників групи чи класу дітей, тому у процесі булінгу традиційно виділяють кривдника (булера, переслідувача, агресора), жертву та спостерігачів.

Норвезький психолог Дон Ольвеус визначає такі типові риси учнів, схильних ставати булерами, або булі:

- вони відчують сильну потребу панувати й підпорядковувати собі інших учнів, переслідуючи власні цілі;
- вони імпульсивні й легко шаленіють;
- вони часто зухвалі й агресивні в ставленні до дорослих (передусім батьків та вчителів);
- вони не виявляють співчуття до своїх жертв;
- якщо це хлопчики, вони зазвичай фізично сильніші за інших.

При груповому булінгу розрізняють два типи груп, у які об'єднуються кривдники:

1) Перший тип — це група друзів, які колективно поведуться так, як ніколи б не поводитися поодиноці, стосовно тих, кого вони хочуть виключити або зробити «цапом-відбувайлом». Вони усвідомлюють свій негативний вплив на потерпілого та біль, що йому завдають.

2) Другий тип — це «банда кривдників», яка є стратегічним об'єднанням задля досягнення влади, контролю, підкорення та переваги. Вступаючи в групу на початку для почуття поваги та захисту, потім учасники стають настільки прив'язаними до групи, що нехтують власним життям та потребами, не помічають усіх наслідків своїх дій. Разом з таким ентузіазмом додається брак емпатійності, почуття провини та докорів сумління.

Найчастіше жертвами шкільного булінгу стають діти, які мають:

- Фізичні недоліки: носять окуляри, діти зі зниженим слухом, порушенням опорно-рухового апарату (наприклад ДЦП), тобто ті, що не можуть захистити себе, фізично слабші за своїх однолітків.

- Особливості поведінки: замкнуті, сором'язливі, тривожні, імпульсивні, плаксиві, діти з проблемних сімей і ті, які мають занижену самооцінку.
- Особливості зовнішності: руде волосся, ластовиння, клаповухість, криві ноги, надмірна чи наднизька вага тіла, діти, які фізично слабші за своїх однолітків, мають надто низький або надто високий зріст;
- Недостатньо розвинені соціальні навички: не вміють спілкуватися з однолітками, часто не мають друзів, перебувають під надмірною опікою батьків, невпевнені в собі, відчують беззахисність.
- Страх перед школою: неуспішність у навчанні часто формує у дітей негативне ставлення до школи, страх відвідування окремих навчальних предметів, що сприймається оточуючими як підвищена тривожність, невпевненість, провокуючи агресію.
- Відсутність досвіду життя в колективі: домашні діти, які не вивідували дитячий садок, мають нерозвиненість комунікативних навичок.
- Хвороби: епілепсія, заїкання, енурез, дислалія (порушення вимови), дисграфія (порушення письма), дислексія (порушення читання).
- Низький інтелект і труднощі в навчанні.

Виділено кілька типів жертв, залежно від реакції на булінг:

По-перше, пасивна жертва, схвильована та незахищена, реагує на знущання плачем, відступає, уникає кривдника, стає «тихою», а така її реакція фактично є винагородою для кривдника, тому цикл насильства продовжується. Вважається, що переважна кількість жертв належить саме до цього типу.

По-друге, «провокативна» жертва: вона викликає роздратування, привертає увагу кривдників і однолітків, досягає певного контролю над ситуацією, реагує з проявами як агресивності, так і стурбованості, схвильованості. Вона більш схильна протистояти булінгу, у той час як пасивна жертва уникає або погоджується зі своїми нападниками.

Слід також виділити і хронічних жертв булінгу, які зазнають знущання постійно. Вони схильні повертатися до кривдників задля продовження встановленого зв'язку, що ініціює новий цикл насилля. Хронічні жертви залишаються такими навіть у разі зміни школи, місця проживання.

Однак провокувати знущання над собою можуть і сильні, обдаровані особистості. Перебуваючи у звичайній школі, обдарований учень запускає визначені механізми розвитку булінгу, викликає заздрість і роздратування однолітків високим рівнем знань, допитливістю, акумуляцією уваги вчителя. Унаслідок цього відбувається ізоляція обдарованого учня від класу. Погане ставлення до нього поступово стає причиною відповідної поведінки: неприйнята в класі дитина починає порушувати правила, діє імпульсивно й необдуманно.

Основні механізми розвитку булінгу: страх; заздрість та конкуренція; неприйняття інакшості; бажання підпорядковувати когось власній волі; бажання витіснити когось із групи (колективу); бажання принизити іншого.

Як соціально-психологічне явище булінг впливає на всіх учасників групи чи класу дітей, де він виникає.

Діти, які стали жертвами булінгу, проявляють такі особливості поведінки:

- вони прикидаються хворими, щоб уникнути походу в школу;
- бояться самотійно йти в школу та зі школи, просять проводити їх, спізнюються на уроки;
- їхня поведінка значно змінюється в бік віктимності;
- у них спостерігаються явні симптоми страху, що полягають у порушеннях сну й апетиту, нічному крику, нервовому тику, відлюдкуватості і скритності;
- у них виявляють рваний одяг або пошкоджені речі;
- вони часто просять дати грошей або крадуть їх;
- у них знижується якість навчання, вони втрачають інтерес до улюблених занять;
- можуть мати гематоми, синці та інші травми;
- вони мовчазні, не хочуть іти на контакт;

Спостерігачі. Спостерігачі, незважаючи на те, якої позиції дотримуються, фактично беруть участь у процесі булінгу. Активна підтримка або підбадьорення булера спостерігачами викликає ще сильніші страждання та приниження у жертви.

Якщо лідер групи – буллі, то інші наслідують його поведінку і беруть участь у цькуванні однокласників. «Там був не тільки я», – кажуть, щоб виправдати себе і дорослі, і діти.

«Спільники» булерів найчастіше такі діти, які:

- бояться бути на місці жертви;
- не бажають виділятися з-поміж однокласників;
- цінують свої відносини з лідером;
- піддаються впливу «сильних світу цього» у класі або навчальній групі;
- не вміють співпереживати і співчувати іншим;
- не мають власної ініціативи;
- сприймають цькування як розвагу;
- озлоблені однолітки, які мріють взяти реванш приниження над собою;

На дитину безпосередньо впливає середовище, в якому вона перебуває: сім'я, школа та групи однолітків, загальнокультурні та особистісні фактори. Отже, булінг не починається з ізольованого стану, і тільки складні поєднання усіх факторів створюють передумови для такого явища.

Існує багато причин, чому діти здійснюють булінг:

- помилкове уявлення про те, що агресивна поведінка допустима;
- бажання завоювати авторитет в очах друзів та однолітків;
- бажання привернути увагу дорослих;
- нудьга, компенсації за невдачі в навчанні чи громадському житті.

Часто діти вважають знущання способом стати популярними, керувати та мати вплив над іншими, привернути увагу, змусити їх боятися.

Учені виділяють особистісні фактори, що приводять дитину до проявів булінгу: запальний темперамент; імпульсивність характеру; брак емпатійності; егоїстичне врахування лише власних потреб; підвищена збудливість емоцій; схильність до вибухів агресії, конфліктності, тривожності; егоїстичність і слабкість навичок, необхідних для життя в колективі; перевага бажання досягти контролю та уваги над бажанням створити дружні стосунки.

Для дитини виховний вплив батьків є визначальним у формуванні поведінкових реакцій. До сімейних факторів, що можуть викликати булінг, відносять:

- порушення емоційного контакту між батьками і дітьми;
- надмірна батьківська толерантність до агресивної поведінки дітей;
- прояви агресивної поведінки батьків між собою;
- суворі фізичні покарання дітей;
- відсутність тепла, розуміння у відносинах з дитиною;
- надмірна свобода або надмірний контроль у ставленні до дітей;
- непослідовність виховних впливів на дитину.

На жаль, насилля заразне. Створюється замкнуте коло: у батьків, які здійснювали булінг у шкільному віці, діти схильні також знущатися над однолітками.

Телебачення, Інтернет, мобільні телефони – руйнівники психіки дитини та фактори деградації дитячої психіки.

Вплив шкільного середовища вважається дуже важливим у створенні умов для здійснення чи припинення булінгу в школах. Ставлення адміністрації, вчителів до стосунків між учнями показує їхнє прийняття чи неприйняття певних моделей поведінки дітей. Багато вчителів ігнорує булінг, а тому кривдник не отримує відповідного покарання за свої дії і демонстративно продовжує цикли насильства.

Ознайомлення із результатами анкетування

Серед учнів 5, 7, 8, 9 класів проведено анкету «Булінг в нашому житті». Усі досліджувані погоджуються з твердженням, що булінг є надзвичайно актуальною проблемою сьогодення. На їх думку, найпоширенішими типами булінгу в нашому суспільстві є: булінг між підлітками (87% - 9 кл, 67% - 5, 7 кл.), булінг старших дітей над молодшими (38%).

81% п'ятикласників стверджує, що найбільш вагомими факторами у виникненні булінгу є комп'ютерні ігри та інтернет. У інших учнів розділилися відповіді: вплив ЗМІ (35%), комп'ютерні ігри, інтернет (38%), наслідування поведінки дорослих (30%), низький рівень виховної культури батьків (35%), недостатній виховний вплив школи (20%).

Щодо демонстрації бойовиків і фільмів з елементами агресії, насильства, то учні переглядають такі фільми (8 кл. - 85%, 9 кл. – 44%), 48% п'ятикласників вважають, що такі фільми негативно впливають на психіку людини, байдужі до фільмів (35%), це школа життя, що загартовує особистість (14%), потрібен контроль спеціалістів, які б заборонили їх транслювати (12%).

Такі фільми у підлітків викликають байдужість, ніяких почуттів (62% - 8 кл.), співчуття (38%), страх (24% - 5 кл.), знервованість (35%), цікавість (28% - 5 кл.).

81% п'ятикласників стверджує, що існує проблема булінгу у їх школі, а 92% п'ятикласників зазначають, що у їхньому класі є учні, схильні до булінгу. 3 учнів називають Паламарчука О., решта – Мельника А. Майже усі учні класу були свідками булінгу. 57% - зазнавали морального приниження, 33% - фізичного кривдження, 23% - пограбування.

Щодо інших учнів – приблизно 40% вважають, що існує проблема булінгу у школі. 80% учнів 8 кл. стверджують, що у їхньому класі є учні, схильні до булінгу. Агресорами у класі є група дівчат – це підтверджують і хлопці і дівчата. 77% учнів страждають в класі від морального приниження. Найцікавіше, що 88% восьмикласників стверджують, що агресивно не поводяться. Це означає, що для них така поведінка є нормою, а приниження когось - це просто жарти. На запитання «Чому поведіться агресивно?» - в усіх майже одна відповідь – «Мене дратують!», «Як до мене, так і я». А от 34% учнів відчувають образу і дуже хочуть дати здачі, але не можуть.

62% учнів 5 кл., 56% учнів 9 кл., 44% учнів 7 кл. – зазначають, що вони агресивно не поводяться.

Учні 5 кл. і 7 кл. відповіли, що якщо їх постійно ображають, вони відчувають агресію, гнів, образу, хвилювання, злість, безпорадність, страх, приниження. Дев'ятикласники не надають значення образам. І агресором в класі вважають Ковбасюк В.

У випадку, коли стають жертвами булінгу учні 5 кл. і частина 7 кл. звертаються по допомогу до вчителів, батьків, друзів. Старші учні діють на власний розсуд, звертаються до друзів, а потім вже до батьків, або вчителів.

Якщо на очах дітей будуть кривдити іншу людину, вони насамперед спробують допомогти жертві самостійно (67%), звернуться по допомогу до вчителів – 35%, інших учнів – 28%, злякаються – 4%.

Для забезпечення здорового середовища навчання, вчителі мають протистояти проявам булінгу серед дітей у своїх класах і сприяти розвитку емпатії – здатності бачити світ з позиції іншої людини. В школах обов'язковою умовою всіх профілактичних заходів щодо булінгу є співпраця та налагодження взаємин між шкільною адміністрацією, педагогами, шкільним психологом та батьками учнів, які стали учасниками булінгу, або знаходяться в групі ризику стати такими. Швидка та доречна реакція дорослих на ситуацію булінгу повертає дітям відчуття безпеки та

захищеності, демонструє, що насилля не прийнятне. Психолого-педагогічна діяльність, спрямована на профілактику і подолання булінгу ґрунтується на принципах: довіри, конфіденційності, послідовності, системності.

Технології реагування працівників школи на виявлені або встановлені факти булінгу:

- Під час встановлення факту або в разі підозри на наявність булінгу, батьки або вчитель повідомляє про це адміністрацію закладу.
- Адміністрація спільно із соціально-психологічною службою школи невідкладно реагує на подані факти.
- Безпосередня робота класного керівника, практичного психолога та соціального педагога з булерами та жертвами.
- Бесіда з учнями класу щодо з'ясування проявів булінгу.
- Бесіда окремо з булерами та окремо з жертвами третирування.
- Бесіда окремо з батьками булерів та окремо з батьками жертв булінгу щодо ситуації, що склалася, та визначення шляхів її подолання.
- Відпрацювання навичок поведінки жертв та виведення їх зі стану жертви.

Спільно необхідно розробити методи роботи з профілактики насилля в школі. Робота педагогів має бути спрямована на використання у вихованні молоді власного прикладу; застосування нових інноваційних виховних моделей і технік; залучення школярів до суспільно-корисного та цікавого дозвілля; збереження власного психічного здоров'я та здоров'я дітей.

Перегляд відеоролика «Протидія булінгу. Які інструменти боротьби маємо?»

Що стосується батьків?

Батьки школярів мають право отримувати інформацію про надання соціальних, психологічних та педагогічних послуг жертвам цькування, свідків булінгу чи самих агресорів.

Вони можуть подавати керівництву закладу освіти заяву про випадки цькування стосовно дитини або будь-якого іншого учасника освітнього процесу.

А також вимагати повного та неупередженого розслідування випадків булінгу. Але при цьому батьки зобов'язані сприяти у проведенні розслідування щодо випадків цькування і виконувати рішення та рекомендації комісії з розгляду випадків булінгу в закладі освіти.

Запам'ятайте, що батьки теж є учасниками освітнього процесу, тому їх теж захищає цей закон.

Хто захистить від цькувань учителів

До прав педагогів та інших залучених в освітній процес людей додали захист від цькування, будь-яких форм насильства та експлуатації, дискримінації за будь-якою ознакою, пропаганди і агітації та від речей, які шкодять здоров'ю.

Тому вчителі, вихователі, няні, бібліотекарі, підпадають під захист цього закону.

Вони теж можуть звернутися і поскаржитися на цькування з боку дітей, батьків, колег чи керівництва.

Поради та рекомендації для вчителів, батьків, дітей.

Завершити хочу виступ притчею.

В одному з монастирів Шаоліню майстер навчав учня. І якось учень поставив майстру запитання: «Учителю, а як довідатися, наскільки я жорстокий?».

«Щоразу, коли ти завдаватимеш удару своєму ворогу, уяви себе на його місці і відчуй його біль. І якщо один раз ти не відчуєш болю — знай, жорстокість поглинула тебе».

Будьмо толерантними один до одного, до самих себе.